

Сергій Адамович (м. Івано-Франківськ),

Тадей Яценюк (м. Чернівці)

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ (1990-2005 рр.)

Національно-визвольні рухи та розпад компартійно-радянської системи, що охопив Україну в кінці 80-х р. ХХ ст.– на початку ХХІ ст., призвів до появи численних українських політичних партій. Їх діяльність сприяла наповненню української державності реальним суверенітетом і формуванню демократичного громадянського суспільства.

Дослідження ролі українських політичних партій у період становлення незалежної Української держави започатковано в працях В.Литвина, А.Білоуса, О.Гараня, О.Майбороди, О.Сича, С.Телешуна, О.Шановської. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати значення правих українських політичних партій у процесі єднання українських земель і формування української політичної нації.

Відзначимо, що в умовах невизначеності щодо подальшого перебування України в складі СРСР більшість політичних партій, які утворювалися в 1990-1991 рр., уникали відповіді на питання про майбутній державний устрій або пропонували ввести самоврядування для різних територіальних рівнів [1, с.5]. Тільки правоцентристські і праві політичні структури виступали за унітарний устрій України.

Ставлення українських опозиційних партій до українсько-російських відносин і майбутнього державного устрою України знайшло відображення у прийнятій на громадсько-політичній конференції “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” у Львові 4 січня 1991 р. спільній ухвалі представників Партії демократичного відродження України, Української республіканської партії (УРП), Української селянської демократичної партії, Демократичної партії України, Української християнсько-демократичної партії, Руху, Соціал-демократичної партії України та ряду громадських організацій [2, с.2].

Учасники конференції вважали, що в незалежній Україні інтереси російської громади забезпечить національно-культурна автономія, яка базуватиметься на засадах самоврядування за сприяння держави та вільного розвитку зв'язків з історичною Батьківщиною – Росією. Стосовно Криму представники партій і громадських організацій вважали доцільною форму забезпечення інтересів всіх національних громад територіально-адміністративну автономію в складі України. На їх думку, рівноправна участь росіян у політичному, державному, господарському і культурному житті була необхідна для згуртування всіх творчих сил народу, для виведення із кризи і “подальшого розвитку нашої спільної Вітчизни – України”. Визначальним фактором вважалося “почуття солідарності громадян України незалежно від походження і соціального становища” [3, арк.4].

У свою чергу, лідер правої Української республіканської партії Л.Лук'яненко виступав як категоричний противник федеративного устрою України і двомовності в окремих районах. Він вважав, що в результаті “нашої нещасної долі, потрапили під чотири окупації...Це приводило до роз'єднання великої української нації. Сьогодні нам потрібен період національної консолідації”. Що стосується росіян, євреїв, білорусів та інших національностей, то їм політик надавав право на культурно-національну автономію [4, с.1]. Проте лідери УРП визнавали, що “проблеми Східної України мають стати центральними в нашій діяльності” [5, с.99].

У прийнятій програмі УРП чітко висловилося за створення Української незалежної соборної держави як неодмінної умови політичного, економічного й культурного відродження, консолідації та самопоступу народу України, піднесення його добробуту, утвердження демократичного ладу і розвитку громадянського суспільства, виведення з міжнародної ізоляції на гідне місце серед вільних народів світу [6, с.175].

У початковий період побудови держави ряд партій задекларували прагнення будувати національну державу корінної нації (тобто “націю-державу” українців), яка здійснюватиме патерналістську політику щодо інших етнічних груп. До таких груп можна було віднести, в першу чергу, Українську

національну партію, яка “відстоювала право українського народу на незалежне державне існування і проголошувала своєю метою відновлення Української Народної Республіки в етнічних кордонах”. Близькою була позиція Всеукраїнського політичного об’єднання “Державна самостійність України”, в програмі якого зроблено наголос на самостійному державному існуванню саме української нації [7, с.156]. Члени нової політичної структури оголосили себе продовжувачами справи М.Міхновського, Д.Донцова, Є.Коновальця, С.Бандери, Р.Шухевича, Я.Стецька. Основною метою партії було проголошено “становлення Української Самостійної Соборної Держави”. [6, с.174].

Утворена 1 липня 1990 р. Українська міжпартійна асамблея* (Українська національна партія, Українська народно-демократична партія, Українська націоналістична спілка та ін.) закликала до безкомпромісної боротьби до того часу, поки під червоно-чорний прапор не стане “вся Україна від Сяну по Кавказ”. Одночасно партійне об’єднання проявляло ксенофобське ставлення до російського населення. Так, один із лідерів Української націоналістичної спілки О.Вітович у червні 1991 р. заявляв: “З москалями нема спільної мови,— застерігав С.Бандера. І ми живемо за його заповітом... Тих, для кого сучасні демократи-москалі стали друзями... сприймаємо за сміття. Вони не українці...” [5, с.182].

Окремі радикальні українські націоналістичні політичні угруповання відмовлялися визнавати національні меншини в Україні, оскільки “культури цих груп насправді є культурами етносів, ойкумени яких лежать поза межами України, а тому є чужими для українців і їхньої держави. Про ті культури піклуються національні держави: Ізраїль – про єврейську, Росія – про російську, Болгарія – про болгарську” [8, с.9].

На думку радикалів, в Україні була лише одна національна меншина – кримські татари, але і про них “можемо говорити поки що в перспективі, оскільки кримські татари оселились в Криму лише 1240 р. і становлять переважну меншість усієї чисельності їхнього етносу сьогодні”. Крайні праві

* Після прийняття 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України Українська міжпартійна асамблея перейменувалася на Українську Національну Асамблею.

відстоювали необхідність асиміляції українським етносом іншоетнічних осіб, а державну підтримку культур інших націй розцінювали як “виштовхування іншоетнічних осіб з українського етносу” [8, с.8-9].

Утворений 31 березня 1992 р. Конгрес українських націоналістів задекларував у політичних резолюціях підтримку національної рівноправності, але висловився за скасування існуючої територіальної автономії Криму і право кримських татар на національне самовизначення. Дотримуючись засади, що кожен народ має незаперечне право на самовизначення, українські націоналісти визнавали право кримських татар поруч з українським народом як автохтонів на федеративну автономію Криму в рамках державної суверенності України, як повноцінних громадян української держави [9, с.204, 221].

Формулювання статусу Криму як федеративної автономії, та й ще в рамках державної суверенності України, не дозволяє чітко визначити уявлення українських націоналістів про майбутнє півострову (автономія чи федерація). Проте визнання права за кримськими татарами на національне самовизначення свідчило про прагнення українських націоналістів побудувати демократичну децентралізовану державу.

Утворена у 1929 р. Організація Українських Націоналістів (ОУН) задекларувала у своїх програмових засадах, що “основою адміністративного устрою Української держави буде місцеве самоврядування; зокрема кожний край буде мати свій представницький законодавчий орган, покликаний місцевими організованими суспільними верствами, та свою виконавчу владу” [10, с.105]. Фактично цей пункт програми свідчив про бачення націоналістами України федеративною державою, що позначилося на подальших програмових засадах націоналістичних організацій.

Натомість українські націоналісти гостро засуджували спроби російських імперіалістів провести референдум за незалежність Криму. Вони трактували півострів як “історичну землю двох дружніх народів—українців та кримських татар, спільним ворогом для яких завжди була імперіалістична Росія”. У зв’язку з діями росіян за представниками всіх національностей, які проживали в Україні, визнавалися повні права і привілеї громадян України, але “лише при

умові, що їхня лояльність буде насамперед до новоствореної української держави” [9, с.221].

Одночасно новостворений КУН виступав за встановлення повної рівноправності українців всіх регіонів держави, припинення дискримінації українського громадсько-політичного життя у Криму, Донецько-Криворізькому басейні, на півдні України ” [9, с.204].

20-22 травня 1993 р. в Ірпені поблизу Києва відбувся XII Великий Збір Українських націоналістів. У зв’язку зі здобуттям Україною незалежності у 1991 р. на Великому Зборі було прийнято рішення “перейти від визвольного націоналізму до державного” і утверджено нову програму ОУН [11, с.281].

У розділі програми, присвяченому державній владі та державному устрою, було визначено, що адміністративний устрій України повинен врахувати етнічні та інші особливості регіонів, але “мусить бути побудований так, щоб насамперед забезпечувати єдність та унітарність Української держави” [12, с.286]. ОУН категорично відкидав будь-яку федералізацію України, нав’язування їй політичних автономій, вважаючи це неприхованою антидержавною діяльністю [13, с.297].

Непорушність соборності Української держави як пункт програми ОУН підтвердив у своєму інтерв’ю лідер ОУН М.Плав’юк. Він зазначив, що “якщо адміністративна децентралізація необхідна, то в політичному сенсі — вкрай шкідлива” [14, с.103].

Одночасно українські націоналісти погоджувалися, що основою адміністративного устрою мусить бути місцеве самоврядування, яке має свої “традиційні форми з усіх часів української державності”, а землі та регіони повинні бути представлені у вищих законодавчих органах влади [12, с.287]. Доцільними визнавалися прямі вибори мера, районного та сільського голів, а вищу посадову особу області, крім виборів, мав затверджувати на посаді Президент України [15, с.267]. Задля зменшення “федералістичних тенденцій” ОУН навіть пропонувала вирівнювати соціальне становище різних регіонів України [12, с. 291].

Українські націоналісти визнавали відповідальність за долю інших народів, що проживають на теренах України і проголошували гасло: “Україна — спільне добро всіх її громадян” [16, с.259]. Будуючи унітарну державу з доміантною українською культурою, вони обіцяли забезпечити можливості для збереження і розвитку культур національних меншин [13, с.299]. Натомість надання статусу державної російській мові, на думку українських націоналістів, могло б посилити сепаратистські настрої і фактично узаконило б меншовартість і безперспективність української мови [12, с.292].

Усвідомлення України соборною державою українські націоналісти підтвердили історичною соборністю. Так, 22 серпня 1992 р. на розширеній сесії Верховної Ради України президент Української народної республіки в екзилі, лідер ОУН М.Плав'юк склав свої повноваження всенародно обраному Президенту України Л.Кравчуку [17, с.98].

Напередодні прийняття Конституції України принцип унітарності відстоювала більшість правих політичних партій і об'єднань, зокрема Українська республіканська партія на чолі з М.Горинем, Українська селянсько-демократична партія на чолі з М.Шкарбаном, Українська християнсько-демократична партія на чолі з В.Січком та інші. Осередки товариства “Просвіта” на чолі з П.Мовчаном наполягали, щоб у Конституції були дотримані принципи унітарності при існуванні двопалатного парламенту і перетворення Криму в звичайну область [18, с.77].

Прийняття Конституції України в 1996 р. визначило статус України як унітарної держави, і в “умовах контрольованої демократії” Л.Кучми питання про перегляд форми державного устрою порушували тільки маргіналізовані проросійські політичні структури.

На парламентських виборах 1998 р. був утворений державницький націоналістичний та націонал-демократичний виборчий блок “Національний фронт”, який складався з Конгресу Українських націоналістів, Української консервативної республіканської партії, Української республіканської партії. У своїй передвиборчій програмі блок одночасно задекларував потребу проведення адміністративної реформи і прагнення “змінити структуру” та

скоротити “чисельність управлінського апарату на всіх щаблях влади” [19, с.76]. Натомість в рамках парламентських виборчих кампаній 2002 і 2006 рр. праві політичні сили в тій чи іншій формі співпрацювали з виборчим блоком “Наша Україна” і підтримували соборницькі позиції В.Ющенка.

Значну увагу пробудженню в українців почуття гордості за власну історію, глибинного усвідомлення ними ідеї соборності всіх українських земель, роз’ясненню ідеї європейського вибору України, сприянню розвитку місцевого самоврядування приділяла утворена в 1999 р. правоцентристська партія “Собор” (пізніше – Українська республіканська партія “Собор”) на чолі з А.Матвієнком. Партія в літні місяці протягом п’яти років популяризувала соборність України через спортивний туризм (Велопробіг гетьманськими столицями (1999 р.); Вітрильна регата “Собор-2000”; Історико-екологічна експедиція на Говерлу (2000 р.); Просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна” (2001 р.); Просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна – 2002”; Культурно-спортивна експедиція “Соборна Україна – 2003”; “Соборна Україна – 2004”) [20, с.4].

Президентські вибори 2004 р., які загострили увагу на питанні статусу російської мови, а також спроби оточення В.Януковича розіграти сепаратистську карту під час Помаранчевої революції, призвели до реанімації федералістських ідей. В цих умовах керівники ОУН (М.Плав’юк), ОУН (революційної) (А.Гайдамаха), виборчого об’єднання “Свобода” (О.Тягнибок) 5 грудня 2004 р. виступили на підтримку єдності країни [21]. Президія Проводу ОУН виступила з заявою “Ні – сепаратизму”, в якій засудила будь-які зазіхання на суверенітет України і заявила: “Українські націоналісти готові виступити на захист територіальної цілісності держави, захистити її національний суверенітет. Для нас незалежність і соборність України – понад усе!” [22, с.3]. У заяві Секретаріату ОУН “Заколот проти державності України” вибори і сепаратистські тенденції на Сході і Півдні країни трактувалися як “давно і таємно спланований план ліквідації державності України... яку очолюють не тільки Кучма-Янукович-Медведчук, а їхній духовний і організаційний натхненник – путінський Кремль” [23, с.3]. Одночасно представники правих

політичних партій становили кістяк протестного Майдану і своїми діями активно захищали соборність України.

Праворадикальні позиції зайняла утворена 22 грудня 2004 р. Українська консервативна партія (далі—УКП). Програма УКП стверджує, що тільки сильна соборна національна держава здатна захистити життєвий простір нації, забезпечити демократичний лад, високий рівень життя. Для реалізації цієї моделі партія вважає “необхідним повернення в суспільно-політичне життя ідеології українського консерватизму на основі традицій та морально-правових засад українського козацтва, пріоритетності засад української культури” [24].

Партія обстоює принцип недоторканності та неподільності території України, її унітарності, виступає проти дезінтеграції української нації за регіональними, конфесійними, мовними та іншими ознаками. Крім того, у програмі УКП спеціально задекларовано, що партія проти федералізму України за жодних обставин [24].

Найпритаманнішу українцям модель влади УКП вбачає в гетьманській державі, яка б поєднувала управлінську ефективність та систему суспільного контролю над владою — Президент (Гетьман) України повинен бути єдиним главою виконавчої влади, повністю відповідальним за роботу уряду і всіх інших виконавчих структур. Водночас партія виступає за розширення повноважень громад, місцевого самоврядування, в тому числі козацького (С.А.—залишається незрозумілим статус “козацького самоврядування”) [24].

У постпомаранчевий період окремі політичні сили спробували законодавчо закріпити статус російської мови як державної. Подібні законопроекти викликали жорстку критику зі сторони української націонал-демократії. Так, лідер Соціалістичної партії України О.Мороз вніс в парламент проект нового закону про мови, в якому передбачалося надати національним мовам статус офіційних в межах окремих територій і по усій Україні за рішенням Верховної Ради. Натомість, голова Київського благодійного фонду ім. Олекси Гірника “Українським дітям – українське слово” і міської організації УРП “Собор” розцінив законопроект як спробу позбавити “українців бажання і потреби в своєму національно-мовному відродженні” [25, с.4-5].

У зв'язку з діяльністю влітку 2006 р. екстремістських проросійських організацій в Криму, “антиукраїнської спрямованості і націленості на руйнування суверенітету та цілісності Української держави” парламенту Автономної республіки Крим, свою позицію щодо державного устрою країни висловило праворадикальне виборче об'єднання “Свобода” на чолі з О.Тягнибоком. Зокрема, у заяві від 11 червня 2006 р. партійне утворення виступило за ліквідацію автономії Криму та переформування її у Кримську область, щоб “позбавити іноземних окупантів можливості проводити PR-кампанії за сценарієм Кремля” [26].

Результати парламентських виборів 2006 р. загострили політичну напругу і поділ країни по лінії Схід-Захід. Відзначимо, що в умовах довготривалого процесу формування парламентської коаліції після виборів 2006 р. КУН акцентував увагу на небезпеці існування демократичної соборної держави і закликав Президента України в разі необхідності ввести пряме президентське правління для збереження конституційного ладу, суверенітету і цілісності України та продовження демократичних перетворень у нашій державі [27, с.2; 28].

Організація Українських Націоналістів також виступила 17 червня 2006 р. з заявою щодо безпеки “територіального розчленування держави та підпорядкування її Російській федерації”. Крім того, це політичне об'єднання ще раніше публічно засудило російськомовний сепаратизм на Півдні і Сході України та автономістські заяви русинів Закарпаття [29].

Отже, більшість українських правих партій в умовах становлення незалежності України підтримували унітарний статус України. Розбіжності в їх середовищі проявлялися в ставленні до повноважень Автономної республіки Крим і можливості надання самоврядування різним територіальним рівням. Водночас націоналістичні політичні структури (УРП (УРП-“Собор”), Конгрес українських націоналістів, ОУН (р), ОУН і т.д.) своєю практичною діяльністю активно сприяли втіленню в життя ідеї соборної України. Перспективи подальших досліджень ролі українських політичних партій у процесі єднання країни і формування політичної нації полягають у комплексному аналізі їх програмових засад і практичної діяльності.

1. Адамович С. Ідея соборності в ідеології та діяльності українських політичних партій (1991-2004 рр.) // Соборність України: історична спадщина і виклики часу. Збірник наукових статей. Випуск 3. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – С.5-12.
2. Досягти українсько-російського консенсусу. Ухвала громадсько-політичної конференції “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” // За вільну Україну. – 1991. – 10 січня. – С.2.
3. Державний архів Івано-Франківської області, ф.П-1, оп.1, спр. 5639.–165 арк.
4. Лук’яненко Л. Не злоба, а любов рухає мною вперед // Молода Галичина. – 1991. – 12 листопада. – С.1.
5. Гарань О.В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
6. Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія.— К.:ІПіЕНД, 2002. — 306 с.
7. Майборода О.М. Про підходи до розв’язання національного питання в Україні за умов багатопартійності // Україна ХХ ст. Проблеми національного відродження. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1993. – С.146-163.
8. Приходько Г. Українці в Україні: проблема теорії. Хто суверен в Україні: українці чи етнічні групи? // Державність. – 1996. – №2. – С.6-9.
9. Конференція Українських Націоналістів. Матеріали й документи. – К.:В-ння Конгресу Українських Націоналістів (КУН), 1992. – 238 с.
10. Книш З. Становлення ОУН.—К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1994.—128 с.
11. Декларація // ОУН: минуле і майбуття.—К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993.—С.280-282.
12. Програма Організації Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття.—К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993.—С.283-294.
13. Резолюції XII Великого збору Українських Націоналістів // ОУН: минуле і майбуття.—К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993.—С.295-301.

- 14.Інтерв'ю М.Плав'юка дане напередодні XII Великого Збору Українських націоналістів // ОУН: минуле і майбуття.—К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993.—С.100-106.
- 15.Болтарович Є. Екстраполяція українського націоналізму на державотворчі процеси в Україні // ОУН: минуле і майбуття.—К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993.—С.260-268.
- 16.Свідзинський А. Це складне національне питання // ОУН: минуле і майбуття.—К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993.—С.212-260.
- 17.Таран С. Власною працею і власним серцем // ОУН: минуле і майбуття.—К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993.—С.90-99.
- 18.Телешун С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ,2000. – 344 с.
- 19.Право вибору: політичні партії та виборчі блоки / Упоряд. Томенко М., Проценко О. – К.: Заповіт, 1998. – 128 с.
- 20.Закревський М. Україна соборна // Без цензури.–2004.–8-15 липня. – С.13.
- 21.Заява ОУН, ОУН(р) та ВО "Свобода // http://www.tiahnybok.info/dokumenty_zayava/dokument000080.html.
- 22.Заява “Ні – сепаратизму!” // Українське слово. – 2004. – 1-7 грудня. – С.3.
- 23.Заява Секретаріату ОУН “Заколот проти державності України” // Українське слово. – 2004. – 1-7 грудня. – С.3.
- 24.Програма Української Консервативної партії // [http // www.ukrvybir.com/prma.php](http://www.ukrvybir.com/prma.php) (перегляд 10 липня 2006 р.).
- 25.Равноправие языков может консолидировать страну и примирить регионы // Вечерние Вести. – 2005. – 11-17 февраля. – С.4.
- 26.ВО "Свобода" стурбовано ситуацією в Криму // http://www.tiahnybok.info/dokumenty_zayava/dokument000469.html (перегляд 9 серпня 2006 р.).
- 27.Партії заявляють // Шлях перемоги.—2006.— 19 липня.— С.2.
- 28.Становище проводу ОУН: Криза державного ладу // <http://www.ukrnationalism.org.ua/news/?n=2038> (перегляд 9 серпня 2006 р.).
- 29.<http://www.mplawiuk.kiev.ua/> (перегляд 9 серпня 2006 р.).